

Norsk språkhistorie 2. Praksis. Red.: Brit Mæhlum. Oslo: Novus forlag, 2018. 684 s. ISBN: 978-82-7099-848-7.

Anmeldt av Staffan Fridell

Band två i det stora norska språkhistorieverket fokuserar på språkbruk. Kapitlen är tematiska och skrivna av flera olika författare, så i praktiken är det fråga om en antologi, där de olika bidragen varierar högst sinsemellan med avseende på uppläggnings och stil. Det kan ge ett disparat och splittrat intryck i förstone, men kan också ses som en demonstration av bredden i den forskning som ägnats åt norska språket och dess historia. För en svensk recensent ligger det ofta nära till hands att jämföra med svenska förhållanden.

Jan Ragnar Hagland skriver om ”skriftkunne” (*literacy*) i ett språkhistoriskt perspektiv. Språkhistoriker har tidigare ofta syftat till att komma åt det äldre talspråket via det som finns bevarat i skrift, men Hagland framhåller vikten av att studera skriftspråket för dess egen skull. Överdrivet är dock påståendet: ”Fenomen som sjanger, tekst og register, eller stil, er, om ikkje utelukkande, så i svært høg grad skriftspråklege fenomen” (s. 33). Stil, dvs. kontextberoende variation, är ett lika relevant och viktigt begrepp för tal som för skrift. Historiskt sett har förstås utvecklingen varit från ett samhälle i huvudsak baserat på muntlighet till ett där skrift spelat en allt större roll. Till exempel gäller att ”tidleg skriftleg utforming av norsk lov har bygt på lovstoff som fanst og var tradert i munnleg form” (s. 35), ett påstående som de flesta forskare väl instämmer i, trots att det funnits andra åsikter. Speciellt för Norge är naturligtvis att norska som skriftspråk så småningom till stor del ger vika för danska med stora konsekvenser för norsk språkhistoria fram till våra dagar. Sammanhörande med detta är att ”litteraturskrivinga dabbar av og etter kvart ebbar heilt ut i løpet av 1300-talet” (s. 35). Intressant är påpekandet att den första tryckta boken på norska kom ut så sent som 1643 – och att det var ”såleis mellomalderens handskriftskultur som rädde i Noreg lenge etter at prentekunsten var teken i bruk elles i vår del av verda” (s. 42).

Kapitlet fortsätter med en översikt över de olika skriftsystem som använts genom tiderna. Till en början runor, där det är lite olyckligt att runformerna $\mathfrak{B}$ och $\mathfrak{b}$, som praktiskt taget endast förekommer i de äldsta urnordiska inskrifterna, anges som normalformer även för de vikingatida

och medeltida runorna i stället för de helt dominerande B och Þ. Det spår på folks fördomar om runorna som enbart kantiga bokstäver.

En översikt över olika stilar för handskrift av latinska bokstäver ges liksom några skriftprov på gotisk och nygotisk skrift. I fråga om boktryck påpekar Hagland säkert korrekt att frakturen under 1800-tal och en bit in på 1900-tal var den folkliga skriften som de flesta hade lättast för att läsa och identifiera sig med (och att motsvarande även delvis gällde den nygotiska handstilen).

I detta avsnitt diskuteras också helt kort läs- och skrivkunnigheten i Norge genom tiderna. Hagland är mycket försiktig när det gäller hur många som kunde läsa och skriva runor under vikingatid och tidig medeltid och vill undvika spekulationer om detta. Man hade här kanske ändå väntat sig att något mer kunde sägas utifrån den stora mängden av medeltida runinskrifter från Bergen och Trondheim. Man får trots allt av dessa ett intryck av en ganska utbredd runlitteracitet, som kanske var större än kunskapen och användningen om latinsk skrift bland folk flest under perioden strax efter medeltiden. Kapitlet ger snarast intryck av att skriftligheten ökat långsamt och successivt från äldsta tid till idag ("ein jamt aukande kollektiv tekstformingskompetanse i samfunnet", s. 70), utan någon nedgång efter medeltiden när runorna i stort sett slutade användas.

Hildegunn Otnes beskriver utvecklingen av skrivande i digitala medier. Det har verkligen skett stora förändringar här under de senaste decennierna tack vare teknikutvecklingen. Som hon framhåller har man fått nya verktyg för skrivande, nya skriftgenrer och sist men inte minst Internet med dess intertextualitet och hypertexter. Påståendet (s. 77): "På 2000-tallet skriver nesten alle nordmenn hver dag" ser dock bort från att en stor grupp äldre inte nåtts av digitaliseringen. För ungdomarna har det däremot inneburit en veritabel skriftrevolution, där inte minst de sociala medierna "inviterer til uformell skriving" (s. 84). Dialektbruk har t.ex. fått en stark position i Facebook och SMS i Norge. Författaren hänvisar till forskare som Orthmann (2004) och Baron (2005) som menar att dikotomin skrift-tal (val av modalitet) inte är det väsentliga utan snarare en konsekvens av situationella faktorer. Otnes ger en god översikt över den digitala utvecklingen och dess språkliga konsekvenser. Det ligger i sakens natur att en sådan översikt förmodligen kommer att bli hopp-

löst föråldrad om redan ett par decennier när den tekniska utvecklingen tagit nya banor som vi idag inte ens kan förutse.

Ett inom språkhistoria ovanligt men intressant och mycket lyckat bidrag utgör Agnete Nesses exposé över språket i radio och teve. Hon visar övertygande att det muntliga språket i dessa media haft betydelse för norsk språkutveckling under 1900-talet och senare. Redan från början accepterade NRK att "det språkliga mangfoldet i landet skulle komme til uttrykk i radioen" (s. 96). Först genom ett slags standardspråk med regional fonologi. Men inte minst sportprogrammen bidrog till att så småningom introducera ett ledigare och mindre formellt språk, dock inte utan protester från lyssnare. Särskilt nyhetsuppläsning och väderrapporterna har varit övervakade av vad som i Sverige brukar kallas språkpoliser. För många blev radion det första mötet med dialekter från andra delar av landet och bidrog på så vis till ökad förståelse och acceptans för språklig variation. Vissa dialektdrag undveks dock till en början, som tjockt *l* och palatala konsonanter. Numera har det blivit accepterat att tala dialekt i radio och teve i Norge. Det finns här en tydlig skillnad gentemot Sverige där utvecklingen gått långsammare och där tjockt *l* fortfarande nästan bara hörs hos kvinnliga (varför?) sportjournalister och också då kan orsaka upprördhet. Detta reflekterar förstås den högre statusen dialekter har i Norge, men en kompletterande förklaring är att många svenska dialekter (dalmål, jämtska, väster- och norrbottniska) har varit helt oförståeliga för utomstående och därför obrukbara i riksmedia.

Under rubriken "Uformelt talespråk" (med bidrag av Ingrid Kristine Hasund och Jan Svennevig) samsas artiklar om slang, svärande och pragmatiska partiklar. De två förstnämnda är goda korta pedagogiska elementära introduktioner, som det inte finns mycket att säga om. De nutida trenderna verkar vara likartade i Norge och Sverige med ett starkt inflytande från engelska och ett mindre, nyare men tydligt från invandrarerspråk. Uppsatsen om pragmatiska partiklar är annorlunda upplagd eftersom den utgörs av tre ganska långa och detaljerade fallstudier (*bare, liksom, nå*) på en nivå som kräver en del av läsaren.

Det nästan hundra sidor långa kapitlet "Geografisk og sosial variasjon" (av Ivar Berg, Edith Bugge, Unn Røynealand och Helge Sandøy) är nog det bästa i boken. Det binder samman språkhistoria med dialektologi och sociolingvistik på ett förtjänstfullt sätt. Ivar Berg skildrar tiden fram till 1600. På grund av källäget kan man säga att han har haft den svåraste uppgiften, men löser den mycket bra. Som recensent känner jag mig här

tvungen att extra starkt påpeka detta, eftersom jag kommer att ha några kritiska detaljmärkningar nedan, som alltså inte rubbar det positiva helhetsintrycket.

Viktigt är ställningstagandet att ”dei moderne dialektområda stort sett var etablerte ikring 1600” (s. 165; något som även Helge Sandøy instämmer i: ”at dialektane kring 1600 stort sett hadde same strukturen og særmerka som vi kjenner til frå vår tid”, s. 193).

Berg nämner *u*-omljudet vid kvarstående *u* (som i *øllum*) som något som traditionellt har betraktats som ett tidigt dialektskiljande drag, eftersom texter från Trøndelag och Nordaustlandet inte regelmässigt markerar omljud, men säger att detta ”vitnar nok meir om skriftradisjon enn om dialektskilje, for seinare dialektformer tyder på at dialektane der dette ikkje er markert [...] òg har hatt *u*-omljud” (s. 168). Att det s.k. yngre *u*-omljudet varit verksamt inte bara på östnorskt område, men till och med även över östnordiskt är säkert riktigt, men det kan ha lett till olika vokalkvaliteteter i olika områden vilket har haft konsekvenser för fonematisteringen i ett längre perspektiv. Man saknar här en hänvisning till Gun Widmark (2010) som särskilt tar upp just norska förhållanden.

I samband med en diskussion om olika utvecklingstempo av dialektskiljande drag sägs att ”dei dialektane som har halde på mykje av det gamle og er konservative i den forstand, kan samstundes ha særprege innovasjonar” (s. 170–171), något som stämmer i hög grad även på svenska dialekter, där svårförståeligheten för utomstående snarare beror på notationer än arkaismer.

Förlängningen av gammalt kort *a* i kortstaviga ord antas av Berg vara senare än övergången av långt *a* till *å* (s. 172), men man har ju i alla fall inom svensk språkhistoria ofta antagit motsatsen och betraktat förlängningen av kort *a* som själva startpunkten för den *push chain* som förändrar de långa bakre vokalernas kvalitet. Om man utgår från att det redan funnits en viss kvalitativ skillnad mellan gammalt kort och långt *a* är det ingen orimlig hypotes.

Ett avsnitt om ”Assimilasjon og differensiasjon” lider tyvärr av den begreppsförvirring kring begreppet *differentiation* som är utbredd bland norska språkhistoriker. *Differentiation* definieras av Berg som “[d]et motsette av assimilasjon [...], at to ljodar vert meir ulike” (s. 175). Detta borde i stället i linje med internationell lingvistisk terminologi kallas *dis-similation* och *differentiation* borde reserveras för en förklaringsmodell där en språklig förändring i riktning mot uttalsskärpning (*strengthening*,

fortition) sker som en reaktion mot en tendens till uttalsförsvagning (*weakening, lenition*). Den norska (över)användningen av begreppet kan idé-historiskt spåras tillbaka till tidiga kontakter mellan franska och norska lingvister (se Fridell 2010).

Berg tar ställning mot den mycket tidiga datering av tjockt *l* och retroflexer till 1200-tal som äldre norska språkhistoriker hävdar. I stället antas dessa två visserligen ha ett nära samband men snarare ha uppkommit under 1300-talet. Han menar även, sannolikt riktigt, att tjockt *l* först uppstod av *rð* (s. 179). Ett annat omdebatterat problem i nordisk språkhistoria är uppkomsten av bestämd form av starka femininer av typen *boka*, där Berg stannar för en kombinerad förklaring där både nasalering och analogi från svaga femininer antas ha spelat en roll (s. 183).

Kapitlet fortsätter kronologiskt med tiden från 1600 till 1950, beskriven av Helge Sandøy, där källäget för kunskapen om talat språk blir radikalt bättre. Man får även här en mycket bra översikt över språkutveckling och variation under perioden. Bland mycket annat kan man notera en analys av den historiska utvecklingen av variationen mellan tryckstarka och trycksvaga former av personliga pronomina (s. 201–203), som har tydliga paralleller också i svenska dialekter, där t.ex. en variation i Sydvästsverige mellan tryckstarkt *mek* och trycksvagt *me* i ett stort område har utvecklats så att *me* har generaliserats. Den för en svensk så främmande *sin*-genitiven förklaras utan tvekan av författaren bero på påverkan från lågtyskan (s. 204). Intressant är att novationen har fortsatt att sprida sig under så lång tid, så sent som efter andra världskriget i austlandsk.

På frågan om det funnits social variation i norska språket kring 1600 svarar Sandøy: "Kanskje" (s. 208). Men fortsätter resonemanget i huvudsak skeptiskt och tvivlande (liksom även Berg i stort sett gjort vad gäller den tidigare perioden, s. 186–189).

När Sandøy kommer in något på dialektologins historia i Norge framhåller han insiktsfullt att de äldre "dialektbeskrivningane truleg overser mykje av variasjonen som fanst. Når vi brukar desse kjeldene i jamføringar med beskrivingar av talemålet i dag, står vi dermed i fare for å skape for store tidskontrastar" (s. 213). Tankeväckande är också följande påståenden (s. 231):

Mønsteret for språkbruk viste i ein mellomperiode på 1700- og 1800-talet klare forskjellar etter sosialt stand (eller klasse) og etter situasjon. [—] Fram

mot 2000 kom dét mønsteret sterkt på vikande front att. Men variasjonen i norsk tale – som strukturelt sett truleg har minka i landet siste hundreåra – når oss oftare i dag enn før [...]. Ein nordmann i 2000 var altså vant til å høyre meir variasjon enn ein nordmann i 1800 og i 1600.

Edith Bugge tar sig an stadsspråket. Hon iakttar ett intressant mønster (s. 237):

[...] det er systematiske likheter [...] mellom byenes ”gatespråk” fra Tromsø i nord til Kristiania i sør. Gatespråka i byene følger felles språkssystematiske forenklingmønster, og de posisjonerer seg på liknende måte mellom bygdemåla, talemåla til innflytterne og overklassespråket.

Man kan se social variation i stadsspråket från 1600-talets slut och framåt, men efter andra världskriget finns en tendens att överklassvarietet tappar mark till medelklass- eller ”gatespråk”.

Den språkliga variationen i Norge efter andra världskriget fram till idag beskrivs av Unn Røyneland under rubriken ”Utjamning og ny variasjon”. Avsnittet ger en mycket god översikt över utvecklingen och är sociolingvistik när den är som bäst. Hon säger (s. 243):

Dei to mest slående utviklingstendensane i det norske dialektlandskapet dei siste 70 åra er på den eine sida auka aksept for dialektbruk på alle samfunnsområde, og på den andre sida auka dialektnivellering.

I Sverige har nivelleringen som bekant gått ännu längre och det är därför med viss förvåning man som svensk noterar att också ganska utbredda dialektdrag är på väg att försvinna även i stora områden i Norge. Røyneland räknar bland annat upp vokalbalans (”jamvekt”), tjockt *l*, palatalisering (av både alveolarer och velarer) och omljutt presens av starka verb. Lingvistiskt intressant är att nya kompromissformer ibland uppkommer som när i Trøndelag vokalbalans/tilljämning ersätts av apokope och palatiserade alveolarer av retroflexer. På kort sikt kan nivelleringen faktiskt resultera i mer variation: ”Nivelleringa fører til at folk får fleire ulike språklege variantar å velje mellom, og at gamle og nye former lever side om side.” (s. 247).

Kapitlet om namn på drygt hundra sidor är till sin huvuddel skrivet av Inge Særheim, medan personnamn i efterreformatörisk tid behandlas av Kristoffer Kruken. Kapitlet är en god översikt över ämnet och kan

med fördel användas som en introduktion i namnforskning. Særheim tar tydligt avstånd från Theo Vennemanns egendomliga teorier om baskiskt och semitiskt substrat i Västeuropa (inklusive Skandinavien), liksom mot Hans Kuhns tankar om förindoeuropeiska ortnamn. Däremot fastslår han, som de flesta namnforskare väl idag håller med om, att det finns förgermanska, indoeuropeiska ortnamn, framför allt bland namn på öar, fjordar, älvar och sjöar. De konkreta namntolkningarna finns inget att invända mot. Men man kan inte låta bli att undra över att ortnamnselementet *-set* i Norge översätts med ”buplass, tilhaldsstad” (s. 291), medan det rimligen motsvarande svenska *-säter* i svensk onomastik antas ha betydelsen ’skogsäng, utmarksäng’. Här skulle man önska att forskningen kunde komma fram till en enhetligare förklaring eller syntes.

Krukens redogörelse för personnamnsskick efter medeltiden är klassiskt handboksutplagd och invändningsfri. För modern tid slås man åter av kvaliteten i norsk personnamnsstatistik som möjliggör detaljerad analys av namntrender. Kruken påpekar att det efter kriget har funnits ett starkt inflytande från svenskt personnamnsskick, särskilt efter 1990, där många gånger ”eit namn som er populært i Sverige, kjem i aukande bruk her i landet like etter” (s. 359). Man kan tillfoga att denna svenska påverkan även verkar ha drabbat Danmark.

Kapitlet om fackspråksarbete, dvs. språkvård och språkpolitik avseende terminologi, är författat av Johan Myking, Håvard Hjulstad och Sylvi Dysvik. Det är den del av boken som ligger längst från recensentens vetenskapliga erfarenhet och kompetens men det har å andra sidan ineburit att jag har lärt mig mycket genom läsningen. Kapitlet är alltså informativt, om än ibland lite väl faktaspäckat. Mycket handlar idag naturligtvis om att ge alternativ till engelska termer. Ett särskilt avsnitt behandlar arbetet med nynorsk terminologi och oljeindustrins terminologi presenteras i en specialstudie.

Ett kapitel på mer än hundra sidor har rubriken ”Andre språk i Noreg”. Avsnitten om finsk-ugriska språk, lågtyska och engelska är skrivna av Tove Bull, det om latin av Espen Karlsen, det om romani (som även ger en relativt utförlig bild av språkets struktur) av Rolf Theil och det om norskt teckenspråk av Eli Raanes.

Tove Bull argumenterar – i linje med Jurij Kusmenko (2008) – för att samiskan genom språkkontakt utövat ett betydande inflytande på de nordiska språken och att många språkdrag i norska och svenska dialekter beror på denna påverkan. Teorin övertygar inte och förs delvis fram med

krystade och tveksamma argument. Det sägs t.ex. om det stora antalet lånord som man allmänt brukar räkna med från urgermanska och urnordiska till finska och samiska att ”det ikkje alltid er så enkelt å bestemme retninga for eit lån” (s. 434).

En tidigmedeltida runinskrift från Island presenteras utan reservationer som ”ei runeinnskrift på samisk” (s. 432). Bakgrunden är följande: Magnus Olsen och Knut Bergsland skrev 1943 ett arbete som tolkar inskriften i fråga. Den är ristad på en träspade och translittereras av Olsen och Bergsland **boattiatmik** · **inkialtr** · **kærpi** där de uppfattar inledningen som ett samiskt ord *boabtiet* ’komma’ och fortsättningen som nordisk: *Mik Ingjaldr gerði* ’Mig gjorde Ingjald’. Men redan 1945 publicerade Carl Marstrander en artikel, där han i stället ger en rimlig norrön tolkning av hela inskriften, som sedan dess har varit den gängse bland runologer. Han läser de första runorna som **boalliatmik** *Páll liét mik*. Översättningen blir därmed ’Páll lät [göra] mig. Ingjald gjorde [mig].’ Det finns en bild på träspaden i nästa kapitel i detta band av Norsk språkhistorie (s. 541), där det handlar om norska som andraspråk, och där Olsens och Bergslands läsning upprepas men där man tillägger att ”innskriften også er blitt lest som *Páll átti mik. Ingjaldr gerði* ’Pål eide meg. Ingjald gjorde/lagde (meg)’”. Det är oklart varifrån denna variantläsning är hämtad. Marstrandens är fortfarande den bästa och den som brukar citeras. Kendra Wilson har senast (2012: 278) betecknat Olsens och Bergslands tolkning som ”highly dubious”. (Hon har även ett eget förslag till tolkning av inskriftens första del: *Búandi at[ti] mik*, som dock är mer problematisk än Marstrandens.)

Bland den mängd föregivet samiska substratdrag i norska (och svenska) som räknas upp finns preaspiration, nasalassimilation, ordbetoning på första stavelsen, efterställd bestämd artikel och vokalbalans. Det finns dock goda interna nordiska språkhistoriska förklaringar till alla dessa och det är mycket osannolikt att de – eller de andra företeelserna som nämns i avsnittet – skulle bero på samisk interferens eller substrat. Att det skulle gälla preaspiration har t.ex. grundligt gendrivits av Pétur Helgason (2002). Bull menar (s. 435) att man traditionellt inom språkhistorien har undervärderat språkkontakt som förklaring till språkhistorisk förändring, vilket säkert stämmer, men när den vetenskapsteoretiska pendeln svänger tillbaka går den ofta för långt. I fråga om lågtyskans inflytande och roll när det gäller de stora grammatiska förändringarna i de skandinaviska språken under senmedeltiden ger Bull en

mer nyanserad bild: kontakten med lågtyska kan inte vara enda förklaringen men har bidragit till att påskynda förändringarna (s. 481).

Det avslutande kapitlet handlar om norska som andraspråk och är författat av Finn Aarsæther. Det är en god, elementär översikt men relativt kort och delvis överlappande med föregående kapitel (om andra språk i Norge).

En enkel anmälan som den här kan inte göra rättvisa åt hela bredden och djupet i ett så stort verk av handbokskaraktär. Boken rekommenderas till läsning.

Litteratur

- Baron, Naomi S. 2005. "The Written Turn." *English Language and Linguistics* 9: 359–76.
- Fridell, Staffan. 2010. "Differentiation." I: *Bo 65. Festskrift till Bo Ralph*, red. Kristinn Jóhannesson m.fl. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 39), 26–35. Göteborg.
- Helgason, Pétur. 2002. *Preaspiration in the Nordic Languages. Synchronic and Diachronic Aspects*. Doktorsavh. Stockholm: Stockholms universitet.
- Kusmenko, Jurij. 2008. *Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen. Ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte*. Berlin: Humboldt-Universität.
- Marstrander, Carl J. S. 1945. "To islandske runeinnskrifter." *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 13: 295–318.
- Olsen, Magnus och Knut Bergsland. 1943. *Lappisk i en islandsk runeinnskriфт*. Avh. utg. av Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. II. Hist.-Filos. klasse 1943: 3. Oslo: Dybwad.
- Orthmann, Claudia. 2004. *Strukturen der Chat-Kommunikation. Konversationsanalytische Untersuchung eines Kinder- und Jugendchats*. Doktorsavh. Berlin: Freie Universität.
- Widmark, Gun. 2010. *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning*. Del 2. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 81). Uppsala: Uppsala universitet.
- Wilson, Kendra. 2012. "A Putative Sámi Charm on a 12th c. Icelandic Spade. Runic Reception, Magic and Contacts." I: *Finno-Ugric Folklore, Myth and Cultural Identity. Proceedings of the Fifth International*

Symposium, University of Groningen, June 7–9 2011, eds. Cornelius Hasselblatt and Adriaan van der Hoeven. (*Studia Fenno-Ugrica Groningana*. 7), 267–81. Maastricht: Shaaker.

Staffan Fridell
S:t Olofsgatan 1 A
SE-75310 Uppsala
staffrid@yahoo.com